

Skolorna i Tensta socken

Vid Tensta kyrka ligger en vacker vit byggnad, Vitskolan, som idag ägs av hembygdsföreningen. Denna skola ersatte en tidigare skola, en av de första skolorna i Sverige, som inrättades av Nils Bielke mer än 150 år innan den lagstadgade allmänna folkskolan infördes. Framväxten av skolorna i Tensta socken illustrerar väl skolväsendets utveckling i Sverige.

Skolorna vid Tensta kyrka

Vid Tensta kyrka uppfördes Kyrkskolan 1674 på prästgårdens mark. Kyrkskolan var en av de första skolorna i Sverige. Skolan inrättades av Nils Bielke, ägare till Salsta slott, för socknens barn i synnerhet för barn till godsets underlydande. Nils Bielke var således en mycket framsynt storgodsägare som förstod vikten av skolundervisning. Förutom denna stora donation underhöll Nils Bielke ett sjuk- och ålderdomshem vid Tensta kyrka genom årligt anslag på 6-9 tunnor råg. Vidare utdelade han årligen minst tio tunnor spannmål samt penninggåvor vid jularna till den fattiga i Tensta och Lena socknar.

Kyrkskolan var av trä och innehöll fyra rum och kök för skola och lärarbostad. Trots ekonomiska svårigheter stadfästes och tryggades skolan ekonomiskt 1723 av Nils Bielkes efterlämnade maka, Eva Horn.

På sockenstämman 1750 togs frågan om skolhusets dåliga skick upp. Detta ledde så småningom till att Per Brahe, Nils Bielkes son-dotter-dotter-son uppförde ett nytt skolhus av sten år 1754. Snart därefter hade Salsta emellertid ej intresse av att bedriva undervisning i Kyrkskolan. Skolverksamheten upphörde 1781 och flyttades till Vattholma. Därefter hade Tensta ingen fast skola under 53 år framåt. På 1830-talet skänktes skolhuset till Tensta församling av Salstagodset genom greve Magnus Brahe.

1833 besökte ärkebiskopen Tensta. Han konstaterade att barnens innanläsning var "mindre tillfredsställande" och att få ägde förmåga "att förstå de framställda frågorna och desamma med reda och tydlighet besvara". På förslag av ärkebiskopen beslöt sockenstämman att reparera skolhuset. 1834 sattes skolhuset i stånd. Virke och tegel återanvändes. Av överblivet virke uppfördes ett "tjänligt uthus" för den blivande läraren. Samma år bedrevs undervisning igen. Detta år förbättrades också vägen mellan Tensta kyrka och Salsta så att den blev farbar med vagn.

1887 beslutades att bygga en ny skola eftersom skolan nu blivit för trång. Ritningar togs fram och en byggmästare och en snickarmästare åtog sig att bygga skolan för 6090 kr.

Kyrkkolan invigdes 1888 varvid verksamheten vid den äldre skolan, sedermera benämnd *Vitskolan*, lades ner för andra gången. Vitskolan användes därefter som kommunalrum. 1914 blev dock Vitskolan återigen skola och förblev så ända till 1966 då skolverksamheten flyttade till Skyttorpsskolan.

Andra skolor i socknen

Den allmänna skolplikten gick till att börja med ut på att varje avgränsad bygd skulle ha en egen skola. Under 1800-talets senare del växte bygdeskolorna fram. *Dammskolan* invigdes 1847. Skolan förlades i kolartorpet vid Dammen, upplåten på ett år av grevinnan Brahe på Salsta. Därefter flyttades den till

en statstuga vid Dammens gård. Senare flyttades den åter till den första platsen. Det dröjde dock ända till 1878 innan lokalfrågan varaktigt löstes. Då överlät Vattholma Bruk AB genom sin disponent friherre von Essen till församlingarna "för all framtid hela den lägenhet vid Dammen, der skola hittills hållits, med all der befintlig åbyggnad ...och all den jord, som är deromkring inhägnad att till en skola med skollokal, bostadsrum, nödiga uthus och planteringsland anordnas." Torpstugan byggdes nu om och till och 1879 övergick Dammskolan från småskola till folkskola.

1890 skedde en gränsreglering mellan Lena och Tensta socknar. Detta innebar att Dammskolan tillföll Tensta socken. 1914 ersattes den gamla Dammskolan av en ny skola. 1945-1946 blev skolans sista läsår till följd av vikande befolkningsunderlag.

1907 uppfördes en folkskola i Skyttorp, *Skyttorpskolan*. Byggnaden fick dock låg teknisk kvalitet och 1941 förklarades byggnaden ej värd att rusta.

1870 inrättades en småskola vid *Salsta*, som då ännu tillhörde Tensta socken. Anledningen var att de små barnen inte skulle behöva färdas den långa vägen ända till Kyrkskolan.

1875 uppfördes en småskola i *Fassma*. För att avlasta Kyrkskolan etablerades också en skola vid *Bräcksta* 1876. Denna upphörde dock fr.o.m. hösten 1888 när den nya Kyrkskolan stod klar.

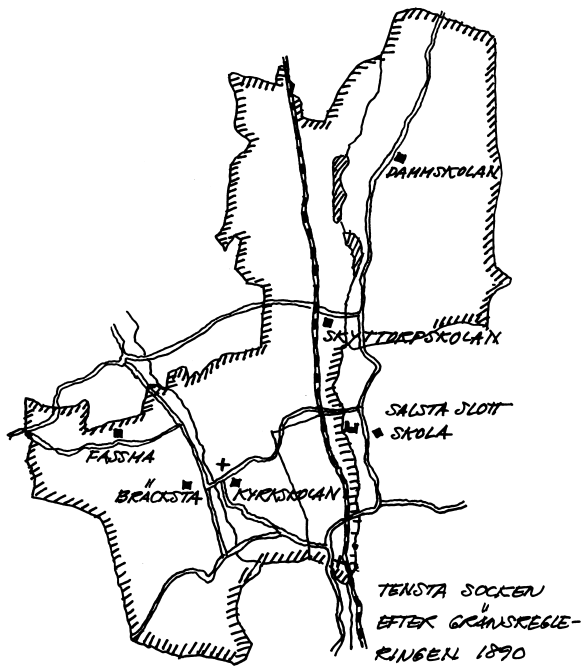

Vitskolan, uppfördes 1754. Skolverksamheten upphörde 1781. Huset blev skola för andra gången 1914-1966.

Lärlön från början mest in natura

Den förste läraren, som tillsattes av Nils Bielke, var sannolikt "scholmästaren" Magnus Aulenius. Av en av Nils Bielke egenhändigt uppgjord lönestat framgår att läraren förutom fri bostad och bränsle i skolhuset fick lön och viss mängd spannmål, torrt kött, fläsk, smör, humle, torkad fisk, salt och strömming. Ersättningen var knapp och utökades därför så småningom med ytterligare smör, ärtor, gryn och sill. År 1723 ändrades ersättningen till en årlig lön som bestod av 100 daler kopparmynt och 10 tunnor spannmål.

Enligt folkskolestadgan utfärdad 1842 skulle lärarlönen vara minst 53 riksdaler 16 skilling banro samt 8 tunnor spannmål jämte bostad med bränsle samt därtill sommarbete eller vinterfoder för en ko eller ersättning därför.

Karta över Tensta socken med de olika skolornas namn. Ritning av förf.

Undervisningen

Ett protokoll från examen i Kyrkskolan 1723 ger en bild av tidens undervisning.

Man lärde sig läsa i ABC-bok, bibel, katekes och psalmbok. Undervisningen bedrevs ej i klasser utan individuellt. I protokollet beskrivs varje barns färdigheter t.ex: "Kiörkiowerdens Olof Erss son Petrus 12 år kan som the förra sin Swänka reent och skrifwer jämwäll någorlunda braf och kan sin Cateches." Av protokollet framgår också att det var ganska få föräldrar som skickade sina barn till skolan och att många barn deltog endast kortare tid i undervisningen. Nils Bielkes son, Carl Gustav Bielke, utvecklade reglementet för skolan 1748. Klassindelning graderad efter kunskaper infördes och skolmatrikel började föras.

När den upprustade Kyrkskolan åter togs i bruk 1834 tillsattes en skoldirektion med uppgift att utarbeta en utförlig instruktion för skolan. Av instruktionen framgår bl.a. att undervisning skulle bedrivas i "Bokstafvering och innanläsning af Modersmålet, med både svensk och Latinsk stil, - Christendoms-kunskap efter den antagne catechesen, - Biblisk Historia, - Räkna och Skrifva, samt de första grunderna i Choral-Sång." Skolgången var ännu inte obligatorisk men hade barnen anmälts till skolgång kunde föräldrarna inte godtyckligt ta barnen ur skolan. Enligt folkskolestadgans föreskrifter beslöt man 1843 att alla barn som undervisades i hemmen av sina föräldrar skulle komma till Kyrkskolan varannan lördag för förhör för att visa att deras kunskaper motsvarade undervisningen i den fasta skolan.

Kyrkskolan stod färdig 1888 till en kostnad av 6090 kr

Vitskolan – för 60 år sedan

Christina Eklund, uppvuxen på Altomta gård, berättar att hon gick de två första åren i Vitskolan i början på 1940-talet. Hon berättar om den långa skolvägen från gården till skolan. Vintertid skjutsade hennes morfar henne ibland med häst och släde till skolan. Det eldades tidigt på morgonen i järnkaminen för att det skulle bli varmt till undervisningen började. Det var kalla vintrar i början av 1940-talet och när Christina skulle gå hem hjälpte lärarinnan henne att arrangera halsduken med säkerhetsnål för att skydda ansiktet inför vandringen hem till gården. Den i barnens ögon gamla lärarinnan (som var cirka 40 år) hade alltid en schal om axlarna på vintern för att inte frysa. Barnen åt sin medhavda matsäck stående. På förslag av Christinas mamma fick dock barnen bre ut en handduk på bänken och inta sin måltid sittande.

Detta speglar en verklighet långt från dagens varma skolor med skolskjuts och fria skolmåltider. Den småskaliga bystrukturen med lanthandel och byskola och med prästen, doktorn och läraren som centralgestalter har ersatts av dagens storkommuner med stora skolor och centraliserad service. Därmed har också många naturliga lokala mötesplatser försvunnit. Vi kan dock glädja oss åt en välbevarad kulturmiljö kring Tensta kyrka med gamla skolbyggnader som fått ny användning.

Kristina Berglund

Litteratur

Janne Rydén: "Folkskolor, Klockare, Organister och Lärare i Tensta. Ett bidrag till hembygdens historia." Boken trycktes genom Tensta hembygdsförenings försorg av Tierps Tryckeri AB 1947. Bland källorna till boken nämns Salstagodsets arkiv som ställts till författarens förfogande av Wera von Essen. National-encyklopedin: Folkskolor.

Skolväsendets framväxt i Sverige

Den hittills äldsta kända runinskriften i Sverige dateras till slutet av 200-talet och har återfunnits på en grav i Mos i Stenkyrka socken på Gotland. Konsten att skriva och läsa har således gamla anor. På landsbygden kom de första skolorna i slutet av 1500-talet men utbyggnaden av skolväsendet gick långsamt. Under 1600-talet inrättades skolor vid bruken för de invandrande vallonerna. Några av högadelns män byggde skolor på sina gods för allmogens barn.

En lagstadgad folkundervisning infördes som en uppgift för kyrkan i 1686 års kyrkolag. Det ålåg varje präst att svara för undervisningen i kristendom och i den protestantiska trons huvudstycken inom församlingen. Undervisningen skedde genom husförhör, skriftermål och konfirmationsundervisning.

Allmän folkskola infördes dock först 1842 i Sverige. I varje socken skulle det finnas minst en fast skola med godkänd lärare. Beslutet att införa folkskola föregicks av en mer än sekellång diskussion där prästerna ansåg förslag om folkundervisning som ett intrång i deras rättigheter. När beslutet kom möttes det också med misstro, mest från bondebefolkningen som inte tyckte att skola behövdes överhuvudtaget. Ännu vid sekelskiftet 1800-1900 hade folkskolan inte fått någon enhetlig uppläggning. Varje kommun hade sin egen läroplan.

Den sexåriga folkskolan kunde först 1920 anses vara helt genomförd. Vid tiden för första världskriget fanns omkring 14 000 folk- och småskolor i Sverige. Under 1920- och 30-talen nedbringades antalet skolor till omkring 6000 skolor. Riksdagsbeslut om den obligatoriska nioåriga grundskolan fattades 1962. Den övertog successivt den gamla folkskolans uppgifter.